

genieurs een veiliger systeem hebben uitgewerkt. Of de mechanisering en vooral de automatisering tot het creëren van arbeidsplaatsen heeft geleid, is een vraag die in de bijdrage over de informatica in het bankwezen werd behandeld, maar die — zoals hierboven gezegd — hier niet is afgedrukt.

De Belgische gezagsdragers hebben op de mechanisering positief gereageerd. Ze hebben niet alleen hun goedkeuring gehecht aan privé-initiatieven, maar zijn zelf actief opgetreden voor projecten als de drinkwater distributie in het Brusselse, meer nog, zijn ze er zelfs niet voor teruggedeinsd om zekere innovaties te monopoliseren, zoals de radio- en televisieomroep.

Hoe interessant de voorlopige conclusies ook zijn, toch zijn ze ontoereikend om een algemeen inzicht te geven van de impact van de technologische vooruitgang op economisch, sociaal en cultureel gebied. Hoogstens kunnen de behandelde gevallen als exemplarisch worden beschouwd voor de gang van zaken in onze moderne maatschappij.

De rapporten over de kolenmijnexploitaties niet te na gesproken, kan men de behandelde types moeilijk representatief noemen voor de gehele bedrijfssector. Zo bijvoorbeeld wat de textielnijverheid betreft, is het ons bekend dat de omstandigheden, waarin de linnennijverheid evolueerde zeer verschillend zijn geweest van de situatie gecreëerd door de katoenindustrie, die zich, op haar beurt, weer anders voordeed dan voor de wolnijverheid. Een vergelijkende studie per bedrijfssector zou reeds tot aanbeveling strekken.

Het consumentengedrag wordt in de bijdragen ternauwernood behandeld. Ook de wijzigingen die zich in het leefmilieu hebben voorgedaan komen nauwelijks aan bod, wat bij de lezer ongetwijfeld verwondering zal opwekken. Anderzijds is de vraagstelling over de impact van de technische innovaties op de wording van onze geïndustrialiseerde maatschappij zo gewichtig, dat een uitdieping van de complexe problematiek die met het fenomeen verbonden is, volle aandacht verdient. Maar nog een breder waaier van studies zal nodig zijn, vooraleer een afdoend antwoord gegeven kan worden op de gestelde vraag. Ondertussen hebben de auteurs van de voorliggende publikatie ons inziens toch een waardevolle bijdrage geleverd tot het hogergenoemde congres.

H. Coppejans-Desmedt

H. F. J. M. van den Eerenbeemt, M. F. A. Linders-Rooijendijk, *Vreemde militairen in een gesloten samenleving. Invloed van inkwarteringen op de bestaans- en leefsituatie in Noord-Brabant tijdens de eerste jaren van de Belgische Opstand 1830-1834* (Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland LXVII; Tilburg: Stichting Zuidelijk Historisch Contact, 1986, xxviii + 197 blz., f32,50, ISBN 90 70641 17 8).

Tien jaar lang, van 1830 tot 1839, was de provincie Noord-Brabant in feite bezet gebied. Hoewel er na de Tiendaagse Veldtocht geen oorlogshandelingen meer plaatsvonden, bleef het leger er 'gekantonneerd'. Grote aantallen, de auteurs spreken van 60.000, merendeels jonge mannen verbleven gedwongen in een provincie die zij nauwelijks kenden. Anderzijds

kwam een typisch rurale samenleving in contact met mensen die anders waren. In 1845 publiceerde een van deze militairen, N. B. Donkersloot, een boek met herinneringen, waarin hij de invloed van het 'kantonnement' positief waardeerde. Het leger bracht veel geld in omloop en de vele, welopgevoede jongelieden zouden in dit grensgewest het licht der beschaving hebben gebracht. Daar tegenover stond de regionale pers die de massale inkwartiering als een drukkende last beschouwde en wees op de kwalijke gevolgen voor het zedelijk leven. De vraagstelling van het boek, mede gebaseerd op een elftal scripties van studenten, is welke invloed deze langdurige inkwartiering heeft gehad op de bevolking van Noord-Brabant. Het accent valt op de jaren 1830-1834, maar af en toe is de lijn tot 1839 toe doorgetrokken.

Er is nogal wat archiefonderzoek verricht, maar daarnaast zijn er een aantal dagboeken en memoires opgesteld door oud-militairen geraadpleegd. De subjectieve waarnemingen van deze lieden zijn gecombineerd met de vaak droge, zakelijke gegevens uit de ambtelijke stukken.

Na een bespreking van het verschijnsel inkwartiering komen in het tweede hoofdstuk de sociaal-economische aspecten van de inkwartiering aan de orde. Daarop volgen het socio-culturele leven en de psychologische aspecten (hoofdstukken III en IV).

Opmerkelijk is dat er heel weinig gekwantificeerd wordt en als dit gebeurt, dan gaat het op een soms wat onbeholpen manier zoals in de paragrafen 9 en 10 van hoofdstuk II (uiteenzetting over sterfte- en geboortecijfers). Bij de analyse van de prijsbewegingen in paragraaf 4 van dit hoofdstuk zou het beter zijn geweest als Noord-Brabant, een gebied met inkwartiering, zou zijn vergeleken met een regio zonder extra-consumenten zoals bijvoorbeeld Salland. Wellicht deden de in Noord-Brabant gesignaleerde prijsstijgingen zich ook daar voor. Nu krijgt de lezer alleen cijfers over de jaren 1830-1834, een wel erg korte periode, voorgeschied. Graag had ik ook gelezen, hoeveel het leger jaarlijks in Noord-Brabant besteedde. Nu blijven wij zitten met de wel zeer onwaarschijnlijke bewering van Donkersloot, dat het leger dagelijks *f*100.000,- zou hebben verteerd (vii). Bood het archief van het ministerie van oorlog hier geen soelaas?

De hoofdstukken III en IV, voornamelijk gebaseerd op de dagboeken, zijn veel bevredigender en vormen mijns inziens het aantrekkelijkste gedeelte van het boek, dat in een vlotte, soepele stijl geschreven is. De waarnemingen van de Noordnederlandse militairen wijzen af en toe in de richting van een schokeffect. Veel verbazing wekte het Noordbrabantse katholicisme en de houding tegenover het geestelijk gezag.

Uit de Slotbeschouwing blijkt, dat de in het begin gestelde vraag niet gemakkelijk te beantwoorden viel. 'Mogelijk' kwam er wel meer begrip voor elkaar, maar zeker is dit niet want de contacten waren meestal oppervlakkig. Er waren positieve en negatieve invloeden werkzaam maar de balans valt moeilijk op te maken en de auteurs wagen zich daar derhalve niet aan. Een aparte beschouwing wordt gewijd aan de lijdzaamheid van de bevolking met als conclusie dat 'de Brabantse bevolking nog te weinig volk was' (188).

A. C. M. Kappelhof

A. Ros, *Kleine kerkgeschiedenis van de West-Veluwe. Voorgeschiedenis, wording en beginjaren van de Gereformeerde Gemeente te Barneveld* (Houten: Den Hertog, 1985, 235 blz., f37,50, ISBN 90 331 0467 9).

De aanduiding 'kleine kerkgeschiedenis' in de titel van dit boek slaat niet op de omvang of feitelijke volledigheid daarvan, maar bedoelt een typering van de inhoud te geven. De 'grote kerk', dat is en blijft voor de bevindelijke gereformeerden die in de Gereformeerde Gemeenten hun kerkelijk tehuis gevonden hebben, de Nederlandse Hervormde Kerk, de vaderlandse kerk der hervorming — ook al hebben zij zich daaraan uit onvrede over de te geringe diepgang en ernst van prediking en kerkelijk leven al een eeuw onttrokken. Hun eigen Gereformeerde Gemeenten, landelijk inderdaad een vrij kleine groep, plaatselijk hier en daar bepaald niet, blijven ze de 'kleine kerk' noemen. Het lijkt een weerspiegeling van hun teruggetrokken karakter, van hun door een sterke zondekennis gestimuleerd besef van de menselijke onmacht en nietigheid.

Na een beknopt overzicht van de vroegere lokale kerkgeschiedenis schenkt de auteur vrij uitgebreid aandacht aan P. J. baron van Zuylen van Nijvelt, een voormalig marine-officier die op 'De Schaffelaar' in Barneveld woonachtig was en contacten onderhield met de vader der Afscheiding van 1834 ds. Hendrik de Cock (zonder overigens met diens beweging mee te gaan). Dat levert een interessant beeld op van deze merkwaardige man, die even weinig aarzelde zijn dienstbode te huwen als koning Willem I aan te schrijven. Directe betekenis voor de latere ontwikkeling van de Gereformeerde Gemeente in Barneveld lijkt Van Zuylen overigens niet te hebben gehad. De ontstaansgeschiedenis in engere zin daarvan begint enkele decennia later, met het optreden van oefenaars en kruisdominees (voorgangers uit de Christelijk Afscheiden Gereformeerde kerken onder het Kruis, die weigerden officiële erkenning aan te vragen) in gezelschappen van vromen in de regio. Vanaf 1887 organiseerde een 'Comité ter bevordering van de Godsdienst' diensten in Barneveld, waar voorgangers van diverse maar immer 'zwarte' signatuur optraden; in 1895 kwam het tot kerkinstituering. De groei van deze Gereformeerde Gemeente wordt door Ros beschreven tot 1915.

Niet het minst interessante element uit dit boek is de beschrijving van de verhouding tot de doleantie, die immers in het nabije Kootwijk en Voorthuizen haar vroege brandpunten had. De grenzen tussen beide richtingen waren vaag en vloeiend. De door Ros gepubliceerde correspondentie tussen de dolerende predikant Houtzagers en de regelmatig in Kootwijkerbroek optredende Elias Franssen (die de eerste predikant bij de Gereformeerde Gemeente van Barneveld zou worden) laat zien welke afstand er in theologisch opzicht, in godsdienstbeleving en kerkrechtelijk denken tussen beide stromingen bij alle overeenkomsten bestond.

Deze lokale kerkgeschiedenis is met sympathie en als het ware van binnenuit geschreven; ze lijkt ook in eerste instantie voor intern gebruik bestemd. Daardoor en door de vele erin opgenomen documenten en brieven wordt een rechtstreekse kennismaking mogelijk met de denk- en belevingswereld van de bevindelijke, 'zwarte' rechterzijde van het gereformeerd protestantisme, die bij velen niet meer en beter bekend staat dan als de groep van mensen die tot 'de zwarte-kousen-kerken' of, wat moderner, de aanhangers van 'het Veluwe-geloof' behoren. Kwalificaties die even stereotyp lijken als de in die kring geliefde aanduiding 'werelds' voor van eigen beproefd patroon afwijkend gedrag.

G. J. Schutte